

استناد به شواهد در طب سنتی ایران

دکتر حوریه محبді کناری
دکتر شعله بیگدلی
دکتر غلامرضا کرد افشاری

زیر نظر
دکتر سید کامران سلطانی عربشاهی
دکتر حمیدرضا شمس اردکانی

سرشناسه: محمدی کناری، حوریه

عنوان و نام پدید آور: استناد به شواهد در طب سنتی ایران / نگارندگان حوریه محمدی کناری، شعله بیدگلی، غلامرضا کردافشار :
زیر نظر سید کامران سلطانی عربشاهی، محمدرضا شمس اردکانی : (به سفارش) دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی
تهران، دانشکده طب سنتی و معاونت طب سنتی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.

مشخصات نشر: تهران: انتشارات المعی، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۱۱۶ ص.

شابک: ۶-۷۶-۷۵۵۲-۹۶۴-۹۷۸-۶۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: قیفا

موضوع: پزشکی مبتنی بر شواهد

موضوع: پزشکی سنتی -- ایران

شناسه افزوده: بیدگلی، شعله. ۱۳۴۴-

شناسه افزوده: کردافشاری، غلامرضا. ۱۳۴۹-

شناسه افزوده: سلطانی عربشاهی، سید کامران. ۱۳۳۵-، ناظر

شناسه افزوده: شمس اردکانی، محمدرضا. ۱۳۳۹-، ناظر

شناسه افزوده: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تهران. دانشکده طب سنتی

شناسه افزوده: ایران. وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی. معاونت طب سنتی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ ۵۱۳/۷ م R ۷۲۳/۷

رده بندی دیویی: ۶۱۶

شماره کتابشناسی ملی: ۳۱۹۱۸-۵

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
معاونت طب سنتی

دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تهران
دانشکده طب سنتی

المعی

استناد به شواهد در طب سنتی ایران

نگارندگان: دکتر حوریه محمدی کناری، دکتر شعله بیدگلی، دکتر غلامرضا کردافشاری
زیر نظر: دکتر سید کامران سلطانی عربشاهی، دکتر محمدرضا شمس اردکانی
ویراستار فنی و ادبی: دکتر مجید انوشیروانی
طراح جلد و طراح گرافیک: صافق جبالی
ناشر: انتشارات المعی

نویست و تاریخ چاپ: اول ۱۳۹۲

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۵۵۲-۷۶-۶

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۵۵۲-۷۶-۶

فهرست مطالب

۶	مقدمه دکتر علی اکبر ولایتی
۸	مقدمه دکتر محمد مهدی اصفهانی
۱۰	مقدمه نویسندگان
۱۲	فصل اول: کلیات استناد به شواهد
۱۲	تاریخچه
۱۳	تعاریف
۱۵	مفهوم استناد به شواهد
۱۶	ضرورت استفاده از پزشکی مبتنی بر شواهد
۱۷	کاربرد پژوهش و تفاوت آن با استناد به شواهد
۱۸	مزایای طبابت بر مبنای مستندات و شواهد
۱۹	محدودیت‌های طبابت بر مبنای مستندات و شواهد
۲۰	فصل دوم: مهارت‌های لازم در به کارگیری شواهد
۳۰	الف: تدوین سؤال بالینی قابل پاسخ‌دهی
۳۲	ب: پیدا کردن شواهد به وسیله بررسی متون
۳۵	ج: نقد شواهد بر اساس اهداف سؤال بالینی
۳۷	د: استفاده از شواهد معتبر در مراقبت از بیمار
۳۸	ه: خودارزیابی مهارت به کارگیری استناد به شواهد
۳۰	فصل سوم: درجه بندی مستندات و شواهد
۳۲	استفاده از شواهد درجه بندی شده
۳۳	برخی شواهد پژوهشی مهم در طبقه بندی شواهد
۴۰	ارتباط بین سؤالات بالینی و انواع مطالعات پژوهشی
۴۲	فصل چهارم: وضعیت به کارگیری استناد به شواهد در طب روز
۴۴	موانع کاربرد استناد به شواهد
۴۵	انواع مختلف استناد به شواهد
۴۵	بهداشت عمومی مبتنی بر شواهد
۴۶	پرستاری مبتنی بر شواهد
۴۷	بهترین شواهد در آموزش پزشکی
۴۷	استناد به شواهد در طب مکمل جایگزین
۵۱	استناد به شواهد در طب سنتی چین

۵۳	فصل پنجم: استناد به شواهد در طب سنتی ایران
۵۳	اهمیت تفکر و تجربه در طب سنتی ایران
۵۴	ضرورت به کارگیری استناد به شواهد در طب سنتی ایران و تعریف آن
۵۶	محدودیت‌ها و مشکلات به کارگیری استناد به شواهد در طب سنتی ایران
۶۲	وجود مستندات و شواهد در طب سنتی ایران
۶۸	فصل ششم: ضوابط و قوانین استفاده از شواهد موجود در طب سنتی ایران
۶۸	طراحی سؤال بالینی
۶۸	جستجوی بهترین شواهد
۶۹	ارزیابی شواهد به دست آمده
۶۹	به کارگیری بهترین شواهد موجود
۷۰	ارزیابی نقادانه شواهد به دست آمده
۷۰	الف: معیارهای ارزیابی منابع مورد استفاده در جستجو
۷۳	ب: معیارهای ارزیابی نسخه برای کاربر در بالین
۷۶	فصل هفتم: شواهد پژوهشی طب سنتی ایران
۷۶	انواع شواهد پژوهشی موجود در منابع طب سنتی
۹۵	شواهد پژوهشی که باید به سطوح شواهد در طب سنتی ایران افزوده گردد و درجه اهمیت آنها
۹۸	فصل هشتم: وضعیت به کارگیری شواهد طب سنتی ایران در حال حاضر
۱۰۳	فصل نهم: نتیجه گیری
۱۰۶	منابع
۱۱۶	پیوست‌ها
۱۱۶	علامه اختصاری
۱۱۶	نمایه اشخاص
۱۱۶	نمایه نام کتب
۱۱۶	نمایه اصطلاحات و واژگان تخصصی

در میان سرمایه‌های غربی، انگیز تمدن ایرانی-اسلامی، طب ایرانی یکی از درخشان‌ترین گوهرهاست. این درخشندگی نامیرا یادگار نبوغ و همت بلند طبیبانی است آراسته به حکمت که هر یک یگانه دوران بوده‌اند و شرح مفصل بهرها که جهان طی قرن‌ها از ایشان برد نقل کتاب‌هاست. اگرچه با ورود طب جدید، غبار شوم فراموشی برآمده از غوغای نوظواهی‌های تأمل‌برانگیز، همگان را از تالو شفا بخش طب ایرانی محروم ساخت، اکنون به یمن استقبال مردم و اهتمام خاص مراکز علمی و دانشگاهی، طب ایرانی با تکیه بر مطالعات و پژوهش‌های عمیق علمی در مسیر تولدی جدید و پیشرفتی دوباره قرار گرفته است.

به شهادت تاریخ علم، ایرانیان مردمانی علم‌آفرین بوده‌اند و رجوع به کارنامه‌ی افتخار طب ایرانی، مصداق مسلم این خصلت ناب را به دست خواهد داد. از توصیف بسیاری از بیماری‌ها تا ساخت و استفاده از ابزارهای نو در امور درمانی می‌توان نمونه‌هایی بدیع از فهم عمیق و خلاقیت طبیبان ایرانی چون ابن سینا، زکریای رازی، ابن عباس اهوازی را در شمار آورد. حاصل این توجه، برانگیختن اعتماد به نفسی است که می‌تواند جریان‌های حیات علمی این سرزمین را بیاکند و جویندگان علم را برای رسیدن به بلندای کشف‌های نو به نوچالاکتر سازد.

مزیت پراهمیت گشودن دریچه‌ی طب ایرانی با نگاهی علمی و به دور از عوام‌زدگی‌ها، نشان دادن راهی تازه در بن‌بست ناکامی‌های طب جدید در درمان برخی از بیماری‌هاست. امروز گرایش به طب سنتی امری پذیرفته شده در دنیا است و بسیاری از کشورها اهمیت طب سنتی و کارایی آن در بسیاری جنبه‌ها را -که طب نوین در آن کامیاب نبوده است- دریافته‌اند و پیوسته در کار گسترش آنند.

کم نیستند کسانی پیشرو در طب جدید که طب سنتی را رها نکرده‌اند و هرچه در مسیر طب جدید پیش رفته‌اند، به اهمیت کاربرد طب سنتی بیشتر پی برده‌اند. ناگفته پیداست که باب داد و ستد میان حوزه‌های دانشی همیشه گشوده است و برنده آن است که مزایای دیگر حوزه‌ها را به استخدام خویش درآورد و روش‌های آزموده موفق را در خود بپذیرد و بارور سازد.

یکی از ضرورت‌های فوق‌العاده مهم برای گسترش طب اسلامی-ایرانی، روشمند ساختن آموزش این طب بر اساس یافته‌های روزآمد در حیطه آموزش پزشکی است. این کار باعث می‌شود نظام آموزشی از عهده تضمین دانش و تجربه فارغ‌التحصیلان این رشته برای ارائه خدمات درمانی برآید که ثمره مبارک آن اطمینان پزشکان و بیماران از درستی مسیری است که برای درمان برگزیده‌اند. یکی از شاخص‌ترین روش‌ها که امروز جریانی شایع در آموزش پزشکی است، پزشکی مبتنی بر شواهد است که نتیجه آن پرورش تفکر انتقادی و آراستن دانشجویان به قدرت انتخاب بهترین تصمیم‌گیری درمانی بر اساس درست‌ترین گزاره‌های علمی متناسب با شرایط بیمار است. جای خرسندی است که علی‌رغم تازگی آموزش دانشگاهی طب سنتی در ایران چنین موضوع لازمی دستمایه پژوهشی کاربردی در عرصه آموزش طب سنتی قرار گرفته است. همت مؤلفان فاضل این اثر خوب در موضوع طب ایرانی را ستوده و سلامت و توفیق افزون‌تر ایشان را از خدای بزرگ می‌خواهم.

دکتر علی اکبر ولایتی

رئیس گروه حکمت، طب اسلامی-طب سنتی

فرهنگستان علوم پزشکی

ثمرة التجربة حسن الاختيار^۱ و من کثرت تجربته قلت غرته^۲
حضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام

شواهد تجربی، زیربنای طب مستند و حکیمانه

اگرچه عصر حاضر، شاهد پیشرفتهای علمی مستمر و دستیابی پیاپی به یافته‌های نو در همه عرصه‌ها و از جمله در عرصه دانش پزشکی است و گاهی همین تسلسل نوآوری‌ها، بسیاری را از بهره‌گیری منطقی از میراث علمی گذشته غافل و منحرف ساخته است اما واقعیت این است که این سرعت و پیشرفت را لااقل با پشتوانه‌ای از اطلاعات و تجارب گذشته و ثانیاً با تلاش‌های جدی و سامان‌مند و مبتنی بر تجربه و تکرار همراه است چنان‌که در گذشته نیز، کم و بیش چنین شیوهای البته با نگرش‌ها و اسکانات آن دوران، اگر نه در همه‌جا، لااقل در موارد متعددی، متداول بود. توجه به چند گفتار^۳ از استاد طب تجربی و حکیم بالینی، محمد بن زکریای رازی (ولادت ۳۵۰، وفات ۴۳۱ هجری قمری) مؤید این ادعا است:

- پذیرفتن ادعاها از نظر من مشروط به این است که تجربه‌ها آن را تأیید کنند.
- هیچ مطلبی نزد ما مورد اطمینان نخواهد بود مگر پس از تجربه و آزمایش.
- شکوک و اشتباهات بیشتر در مبانی نظری علم واقع می‌شود و کمتر در تجربه.

و نکته‌ای که نمی‌توان به آن اشاره نکرد این‌که حکیمان تجربه‌نگر ما، از ضرورت توجه به آراء و استنتاجات علمی حکیمان دیگر، و بسنده نکردن به تجارب محدود غفلت نکردند و علی‌رغم تأکید بر آزمون‌ها و به اصطلاح «رصد و تشریح»، کامیابی علمی پزشکان را در مطالعه آثار پیشینیان و در مواردی قیاس علمی و منطقی دانسته‌اند.^۴

به هر حال با چنین اندیشه‌ای روی آوردن به میراث عظیم طب سنتی ما، البته نه با اندیشه غفلت از نوآوری‌های زمان، بلکه ضمن بهره‌گیری شایسته از آخرین دستاوردهای علمی و با نگاه بازخوانی و جستجو در آراء و تجارب چند هزار ساله نه تنها واپسگرایی نیست بلکه که ششی است بسیار سودمند و در بسیاری از موارد گره‌گشای معضلات و ابهامات به‌ویژه آنکه چه بسیار یافته‌های نو که پیش از این به بیانی دیگر در آثار به‌جای‌مانده از حکیمان ما مطرح شده است که تکرار آنها با الفاضی جدید و در قالب تبیینی دیگر از جهان آفرینش، به آنها چهره‌ای نو و بدیع داده است.

۱. نتیجه تجربه، به‌گزینی است. غرر الحکم حدیث ۴۶۱۷

۲. کسی که تجربه‌اش بسیار باشد، اشتباه و فریب خوردنش اندک خواهد بود. غرر الحکم حدیث ۸۰۳۸

۳. نگاهی به آثار و جایگاه علمی محمد بن زکریای رازی و بهاء‌الدوله رازی از نویسنده این مقدمه، ۱۳۷۶، دانشگاه علوم پزشکی ایران.

در عصر ما، سرعت پیشرفت‌ها و اندیشه‌های جزع‌نگر، موجب افزایش فاصله با اندیشه‌های کل‌نگر و غفلت از برخی حقایق و واقعیات شده است تا جایی که گاهی آدمیان شتابان برای شکافتن حصارهای علمی در دوردست‌ها به پیش می‌تازند اما از مشاهده آنچه در پیش‌پای است ناتوان و ناآگاه و بی‌نصیب می‌مانند؛ در حالی که اگر همزمان با ادامه راه پیشرفت، نگاهی دوباره به گنجینه عظیم طب سنتی در قالبی متناسب با زمان و بازیابی گزرها بر اساس شواهد و تجارب علمی صورت گیرد و اندیشه‌های ناب صواب و جامع‌نگر این میراث ثمین از جمله باور داشت تفاوت‌های فردی بر پایه طبایع و تأثیر عوامل محیطی (درونی و بیرونی، سنن الهی)، هویت روحانی جسمی روانی اجتماعی انسان، فطرت، قوه مدبره و طبیعت آدمی، مفهوم شفا و سلامت و راهکارهای ارتقاء آن بر پایه بازخوانی و بازشناسی اکولوژی نفسانی و انسانی مورد توجه ویژه قرار گیرد بی‌شک دروازه‌های جدیدی از علم و تجربه همسو با تأمین حداکثر سلامت و ارتقاء کیفیت زندگی به روی بشر گشوده خواهد شد، همچنان‌که نداشتن اینها و استمرار غفلت از این گنج‌شایگان به بهانه جملات تکراری و غیر واقعی و اتهام به گذشتگان با عباراتی چون اتکال به اوهام، خرافات، بی‌دانشی و مانند آن یک اندیشه ناصواب و غافلانه و یک خسارت واقعی برای بشریت است.

آنچه که در کتاب حاضر - که در نوع خود پیشگام و نوآفرین و محصول تلاش مجدانه و عالمانه زوج فرهیخته و برگزیده در هر دو عرصه طب نیاکان و پزشکی نوین یعنی محققان گرانمایه، جناب آقای دکتر غلامرضا کردافشاری و سرکار خانم دکتر حوریه محمدی کناری می‌باشد - ملاحظه می‌گردد بررسی و ارائه راهکار برای پاسخ به این نیاز زمان یعنی طب سنتی مبتنی بر شواهد است کاری که تحقق اهداف آن به یاری پروردگار بازنویسی بسیاری از منابع گذشته و بازنگری در منابع روز را همسو با منافع انسان‌ها در پی خواهد داشت.

دکتر محمد مهدی اصفهانی

استاد دانشکده طب سنتی و سرپرست مرکز تحقیقات علوم قرآن، حدیث و طب

اسفند ماه ۱۳۹۰

۴. این سخن را هم از رازی و هم از دیگران از جمله نفیس بن عوض کرمانی (قرن نهم هجری قمری) صاحب کتاب گرانسنگ «شرح الاسباب و العلامات» نقل کرده‌اند که: «لیس للقیاس ولا التخمین دخل فی امثال هذه المسائل بل التحویل فیها علی الرصد و التشریح». مع الوصف این سخن رازی را نیز نباید از نظر دور داشت که: «هرگاه پزشکی تنها به تجارب خود بسنده کند و به قیاس و مطالعه کتابها اقدام نکند هرگز موفق نخواهد شد». (منبع ذکر شده در پانوشتم شماره ۳)

همواره در بین دانش‌آموختگان مدارس و دانشگاه‌ها، با افرادی روبرو می‌شویم که قدرت تجزیه و تحلیل مسائل و مشکلات خود را ندارند. در بسیاری از کلاس‌ها، هنوز دانش‌آموزان و ادار به تحمل آموزش‌های معلم، و به‌همچون سخنرانی و دنبال کردن کتاب‌های درسی رسمی می‌شوند. دانش‌آموختگان مدارس و دانشگاه‌های مادر دوره‌های تحصیلی تنها یاد گرفته‌اند که طوطی‌وار مطالعه کنند؛ و آموخته‌اند که تنها برای مدت بسیار محدودی مطالب خوانده‌شده را به خاطر بسپارند. این دانش‌آموزان شیوه‌های امتحان پس‌دادن و تست زدن را فرا گرفته‌اند و در نهایت آموخته‌اند که چگونه کتاب‌های حجیم و مفصل را به‌صورتی از محفوظات تبدیل کنند و پس از مدتی آنچه را که خوانده‌اند به یاد فراموشی بسپارند. در واقع در نظام آموزشی، تفکر دانش‌آموز یا دانشجو کمتر جدی گرفته می‌شود و معلمان در چنین محیط آموزشی، بیشتر نگران نحوه انتقال اطلاعات به فراگیران هستند تا شیوه‌های پرورش تفکر انتقادی و حل مسئله. (۱)

تفکر انتقادی تنها به یادگیری در نظام آموزش عالی مربوط نمی‌شود، بلکه در دنیای متلاطم و پرچالش امروز - که شناسایی درست از نادرست و حقیقت از مجاز دشوارتر شده است - مهارت در تشخیص و جداسازی آنها از یکدیگر یکی از رمزهای موفقیت در زندگی است. نقد کردن یعنی پرسیدن سؤال و ارزیابی پاسخ، و تفکر انتقادی یعنی تصمیم‌گیری عقلانی در مورد اینکه چه چیزی را باید باور کرد و چه چیزی را نباید باور کرد. (۳) به عبارت دیگر، تفکری مستدل و تیزبینانه، درباره اینکه چه چیزی را باور کنیم و چه اعمالی را انجام دهیم؟ (۴)

پزشکی مبتنی بر شواهد (EBM) ^۱ مصداق تفکر نقادانه در عرصه پزشکی است زیرا اهداف از پزشکی مبتنی بر شواهد، استفاده از بهترین شواهد علمی در کنار تجربه افراد ماهر، و شرایط و ترجیحات بیمار برای تصمیم‌گیری صحیح در مورد بیمار است. (۵)

در صورتی که از «پزشکی مبتنی بر شواهد» استفاده نشود پزشکان ناچار به استفاده از هفت روش جایگزین آن به نام‌های «پزشکی مبتنی بر سرشناسی»، «پزشکی مبتنی بر تندخویی»، «پزشکی مبتنی بر فن بیان»، «پزشکی مبتنی بر مشیت»، «پزشکی مبتنی بر کم‌جراتی»، «پزشکی مبتنی بر دلهره» یا «پزشکی مبتنی بر اعتماد به نفس» خواهند شد. (۶)

مکتب طب سنتی ایران (طب ایرانی) که پس از سالیان متمادی مجدداً به محافل آموزشی و دانشگاه‌های معتبر کشور راه یافته است علاوه بر کتب فراوان به جای مانده از دانشمندان گرانقدر ایرانی، حاوی اطلاعاتی است که از سالیان دور نسل به نسل انتقال یافته و مورد استفاده قرار گرفته است. اکنون که این رشته آرام آرام جایگاه خود را در سیستم آموزشی و درمانی کشور باز می‌یابد، شناسایی منابع معتبر و استفاده از شواهد مستند، صحیح و قابل اطمینان برای آموزش دانشجویان و درمان بیماران ضروری است تا فارغ التحصیلان توانمندی تربیت شوند که از عهده وظایف آموزشی، پژوهشی و خدماتی خرد بر آیند و موجب بهبود و ارتقاء سطح سلامت جامعه گردند.

اما شواهد معتبر و قابل پذیرش در طب سنتی ایران کدامند و چگونه می‌توان آنها را پیدا کرد و به کار برد؟

این کتاب به شفاف‌سازی مفهوم شواهد پژوهشی و طبقه‌بندی آنها در طب سنتی ایران می‌پردازد تا با پاسخ‌گویی به سوالات مطرح شده زمینه کاربرد شواهد مستند و مستدل را در بخش آموزش و درمان و در بخش‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌ها فراهم کرده و موجب افزایش به کارگیری EBM در طب سنتی ایران شود.

این کتاب خلاصه‌ای از یافته‌های پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد آموزش پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی است که با نظارت جناب آقای دکتر سید کامران سلطانی عربشاهی، و مشاوره و راهنمایی آقایان دکتر محمدرضا شمس اردکانی، دکتر منصور کشاورز و سرکار خانم دکتر شعله بیگدلی انجام شده است که در اینجا از زحمات مشفقانه این عزیزان صمیمانه قدردانی می‌کنیم. همچنین لازم است از جناب آقای دکتر شهرام یزدانی - که ایده اولیه انجام این پروژه را مطرح نمودند - تقدیر و تشکر کنیم. از آقای دکتر مجید انوشیروانی نیز بسیار سپاسگزاریم که با رویکردی چندوجهی، ویرایش زبانی ادبی و محتوایی این اثر را با نکته‌سنجی و دقت به انجام رساندند. امید است که استادان و صاحب نظران محترم این کتاب را مطالعه فرمایند و ما را نیز از نقدها و راهنمایی‌های ارزنده خویش بهره‌مند سازند.

نویسندگان

تاریخچه

جستجوی مستندات تاریخی که بتوان در امور پزشکی از آنها استفاده کرد قدمتی معادل دانش پزشکی دارد (۷) و از زمان‌های قبل به عنوان اساس طبابت خوب شناخته می‌شده است. (۸) ریشه‌های خردمندانه تفکر انتقادی نیز قدمتی دیرینه دارد؛ روش تدریس و مباحثه سقراط در ۲۵۰۰ سال قبل مؤید این مطلب است. سقراط نشان داد که پرسیدن سؤالات عمیق بسیار مهم است و موجب می‌شود که انسان قبل از پذیرش هر ایده‌ای به تفکر در آن بپردازد؛ او همچنین اهمیت جستجوی شواهد، آزمایش‌های دقیق، استدلال فرضیه‌ها و تحلیل مفاهیم اساسی را بیان کرد. روش او که اینک به «پرسش و پاسخ سقراطی» معروف است بهترین راهبرد آموزش تفکر انتقادی است. سقراط تا آن اندازه برای تفکر انتقادی و نقش آن در زندگی ارزش قائل است که شعار معروفش را بر آن اساس عرضه می‌کند؛ آنجا که می‌گوید: «زندگی ارزیابی نشده ارزش زیستن ندارد». (۹) ولی اولین جرقه‌های پزشکی مبتنی بر شواهد به صورت امروزی در دهه ۱۹۸۰ در دانشکده پزشکی ملک‌مستر پدیدار شد و به عنوان روشی برای استفاده از اطلاعات پزشکی به منظور بهبود و ارتقاء تصمیمات روزمره پزشکی به آموزش پزشکی راه یافت. (۱۰) در اوایل ظهور پزشکی مبتنی بر شواهد، اعتماد به ذات عمل پزشکی مبتنی بر شواهد مورد چالش بود اما از دهه ۱۹۹۰ به بعد، این رویکرد به عنوان رویکردی نوین و قابل اتکاء پذیرفته شده و بحث‌های جدید بر محور دستیابی و قضاوت «بهترین شواهد» یا «شواهد کیفی» جریان دارد. (۱۱)